

ORYANTALİZM ÜZERİNE NOTLAR

Notes on Orientalism

*Ali Şükrü ÇORUK**

ÖZET

Edward Said'in 1978 yılında neşrettiği *Oryantalizm* adlı eseri Sosyal Bilimlerde etkisi bugün de devam eden tartışmalara yol açmıştır. Said, Batı'da yapılan şarkiyat çalışmalarının masum bir bilgiden ziyade Batı'nın Doğu üzerindeki hegemonya arzularına hizmet ettiği düşüncesindedir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için tarih boyunca olumsuz bir Doğu imajı ortaya konmuş, ilahiyattan filolojiye, resimden güzel sanatlara kadar bu imaj tutarlı ve birbirini tamamlayacak şekilde işlenmiştir. Said'in eseri Türkiye'de de yankılanmış, çevrildiği 1982 yılından bu yana hakkında pek çok neşriyat yapılmıştır. Aynı şekilde onun düşünceleri etrafında Türk tarihini ve aydınlarını değerlendiren çalışmalar da ortaya konulmuştur. Bu yazıda geçmişe de temas edilerek Türkiye'de Oryantalizm etrafında yapılan tartışmaların genel bir çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Edward Said, Oryantalizm, Doğu, Batı, olumsuz Doğu imajı

ABSTRACT

Orientalism published by Edward Said in 1978 has caused many discussions in Social Sciences that are currently effective. Edward Said believes that Oriental studies in the West serve the superiority of West on East more than bare information. In order to realize this purpose, a negative East image has been made up through the history; from the theology to the philology, from the painting to fine arts, the image mentioned here has been taken in hand and reinforced coherently and in complement. The work of Said has reverberated in Turkey, too; since 1982, the year of translation, there has been many publications about it. Moreover, by the aspect of his ideas, there have been studies on the Turkish history and intellectuals. In this paper, the studies on orientalism in Turkey is tried to be outlined generally and also by mentioning the past.

Key words: Edward Said, Orientalism, East, West, negative East image

I

Yirminci yüzyılın önemli entelektüellerinden birisi olan Edward Said 1978 yılında neşrettiği *Oryantalizm* adlı eseriyle Doğu-Batı ilişkilerine yeni bir yorum getirmiştir. Said'e göre Batı bilgi-iktidar ilişkisinden hareketle, kendini tanımlamak, sömürgeci niyetlerini haklı göstermek ve bu amacını gerçekleştirmek adına hayalî bir Doğu üretmiştir. "Ben ve diğerleri" ayrımından hareketle dünyanın merkezine kendisini koyan Batı, Ortaçağ'dan

* Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

itibaren Doğu kültürleri, medeniyetleri ve inançları etrafında başlattığı şarkiyat çalışmalarıyla kendi Doğu'sunu oluşturmuş, bu çalışmalar neticesinde ortaya çıkan ve akla gelen bütün olumsuzlukların yüklendiği Doğu imajını günlük hayattan siyasete, sosyal bilimlerden güzel sanatlara kadar hemen hemen hayatın her sahasında kullanıma sokmuştur. Bu bilgiye göre Doğu ile Batı arasında her alanda derin farklılıklar söz konusudur. Batı, akli ve rasyonel düşünme yeteneği sayesinde insanlığın en ileri aşamasını temsil etmektedir. Aklını kullanma yeteneğinden ve tarihten yoksun, tarihin dışında yaşayan Doğu'nun kendi başına bu gelişmeleri gerçekleştirme mümkün değildir. Ayrıca Batı, tembelliği, uyuşukluğu, çalışma disiplininin yoksunluğu, günahkârlığı, cinselliğe düşkünlüğü, zorbalığı temsil eden geri kalmış gayri medeni Doğu üzerinde vesayet ve tasarruf hakkına sahiptir. Özellikle 19. yüzyıldan sonra Batı'nın Doğu üzerinde gerçekleştirdiği sömürge ve işgal gayretleri bu vesayet ve tasarruf hakkını kendisinde görmesinin neticesindedir. Said'e göre etki alanı geniş "kültürel ve siyasal bir olgu" olan oryantizm saf ve masum bir bilgi disiplini değildir ve bu yönüyle sorgulanması gerekir (Said, 1995: 22).

Hemen belirtmeliyiz ki Edward Said Batı ile ilişkiler noktasında Osmanlı, dolayısıyla Türkiye tecrübesini eserinde ele almamıştır. Daha çok Orta Doğu ve Hindistan üzerinde durmuştur. Bu durum Said'e yöneltilen eleştiriler arasındadır. Bununla birlikte Batı'nın Doğu ile ilgili oluşturduğu imaj yelpazesinde Türkiye'nin yeri diğer ülkelerden farklı değildir. Dolayısıyla oryantizm bizi direkt ele almasa da dolaylı yoldan ilgilendirmektedir. Çünkü Batı'dan Doğu'ya seyahatin sembollerinden birisi olan Orient Ekspresin son durağı İstanbul'dur. Özellikle 19. yüzyıldan sonra oluşturulmuş edebî ve siyasî metinlerde, oryantist resim örneklerinde ortaya konulan Türk imajı ile Doğulu imajı birbirinin aynıdır. Batı basınındaki kimi örneklerle bakarak bu imajın yer yer bugün de varlığını devam ettirdiğini gözlemlemek mümkündür.

Edward Said'in Batı'daki Şarkiyat çalışmalarını yukarıda çizdiğimiz çerçevede Batı'nın Doğu üzerindeki hegemonyasına hizmet etmekle suçlaması derin tartışmalara sebep olmuştur. Bu tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Gerçi Batı'da gerçekleştirilen Şarkiyat çalışmalarına ve Doğu ile ilgili yazılan eserlere Doğulu fikir adamları ve aydınların eskiden beri mesafeli yaklaştıklarını ve eleştirel baktıklarını biliyoruz. Başlangıçtan itibaren Batı'da özellikle İslamiyet etrafında yapılan çalışmalar çoğu kere eleştirilmiş, bu eserler hakkında reddiyeler yazılmıştır. Aynı mesafeli tutum oryantizmin kurumsallaştığı ve akademik bir disiplin haline geldiği 19. yüzyıldan sonra da devam etmiştir. Bu minvalde Avrupa'da çıkan İslam ve Türkiye aleyhindeki neşriyat için Namık Kemal'in yazdığı "Avrupa Şarkı Bilmez" (*İbret*, nr 7, 22 Haziran 1872) makalesi ve Fransız düşünür Ernest Renan'ın "İslam ve Bilim" başlıklı konferans metninde savunduğu "İslamiyet terakkiye mânidir" mealindeki düşüncesini reddetmek için 1884

yılında kaleme aldığı *Renan Müdafaaanamesi* örnek gösterilebilir. Aynı savunma refleksini misyoner propagandalarına karşı koymak maksadıyla *Müdafaa*'larını (c. I-III, 1883, 1885) kaleme alan Ahmet Midhat Efendi'de de görüyoruz. Ülkemizde Batı etkisinde gerçekleştirilmeye çalışılan yeniliklerin yanında yer alan bir kısım aydınımız aynı şekilde Batı'nın ilim adı altında kültürümüze ve medeniyetimize yaptığı haksız saldırıların karşısına çıkmıştır. Bu tutum daha sonraki dönemlerde de kendisini gösterecektir.

II

Batıda oluşturulan Doğu bilgisinin yani oryantalizmin bir tarafıyla sömürgecilikle bağlantısına temas eden ilk düşünür Edward Said değildir. Bizim fikir hayatımıza baktığımızda daha 1940 yılında, Said'den 48 yıl önce Adnan Adıvar tarafından farklı bir zeminde seslendirildiğini görüyoruz. Adnan Adıvar yayın komisyonu başkanı olduğu *İslam Ansiklopedisi*'nin Türkçe baskısının birinci cildine yazdığı "mukaddime"de Batı'da İslam ve Doğu etrafında yapılmış çalışmaları takdirle karşılamakla beraber "Son asırlarda (19-20. yüzyıl) teessüs eden müstemlekecilik hareketinin oryantalizmin terakkisinde dahil olduğunu kabul etmek zarurîdir" diyerek bu tarz çalışmaların ilerlemesinde ve akademik bir disiplin hâlini almasında Batı'nın sömürge siyasetinin etkisine vurgu yapar. Avrupa'da kurulan çeşitli oryantalist kurumların ve enstitülerin özellikle dışişlerinde istihdam edilen memurların yetişmesindeki fonksiyonlarına işaret eden Adnan Adıvar, sömürgecilik-oryantalizm arasında kurduğu ilişkide özellikle nicelik açısından bir olumlamada bulunmakla beraber, şarkiyatçılık sahasında ortaya konmuş bütün eserlerin ilmî sayılamayacağı ve tek bir kategoride değerlendirilemeyeceği görüşündedir. Kısa bir oryantalizm tarihi olarak nitelendirilebilecek bu mukaddimede Adnan Adıvar "Müstemleke ve hariciye hizmetleri için bu müessesattan yetişenler ile, sırf akademik meslek, yani doğrudan doğruya ilim için yetişenlerin ayırt edilmesi lazımdır. Sırf ilim için çalışan oryantalistlerde misyonerlik, müstemlekecilik ve diplomatlık gibi bir fayda kasdı tevehhüm etmek haksızlık olur" diyerek, dinî propaganda, siyaset ve sömürge amaçlı oryantalist çalışmalarla herkesin kabul edebileceği ilmî çalışmaların birbirinden ayrı tutulmasını önerir. Adnan Adıvar bu mesafeli tutumdan dolayıdır ki Leiden baskısı esas alınarak hazırlanan *İslam Ansiklopedisi*'nin Türkçe baskısında bazı maddelerin ıslah ve ikmal edileceği, yanlış kanaat ve hükümlerin tashih edileceğini ilave eder. Yani bir anlamda Ansiklopedinin yeniden yazılacağını söyler. (Adıvar, 1940: I-XXI)

Oryantalizmin 19. yüzyılda gerçekleşen sanayi inkılabı ve sömürgecilik siyaseti ile hız kazandığına işaret eden bir başka düşünce adamımız Fuat Köprülü olmuştur. Türk Dışişleri Bakanı sıfatıyla 15-22 Eylül 1951 tarihlerinde İstanbul'da toplanan XXII. Beynelmilel Müsteşrikler

Kongresinin açılış konuşmasını yapan Fuat Köprülü “Geçen asırda Avrupa’nın sanayi kapitalizmi ve müstemlekecilik siyaseti sayesinde büyük bir inkişaf göster(en)” oryantalist çalışmaların mahiyeti üzerinde -belki diplomatik konumu itibarıyla- durmamayı tercih eder. Bununla birlikte oryantalizmin geleceği ile ilgili yaptığı değerlendirmelerde, bu bilim sahasının geçmişiyle ilgili eksikliklerine işaret eder. Köprülü’ye göre oryantalizm şüphesiz geçmişte Doğu ile ilgili bilginin ve müspet düşüncenin gelişiminde büyük rol oynamıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesiyle beraber dünya yeni bir döneme girmektedir. Esir milletlerin istiklallerini kazanmasıyla beraber “Avrupa’ya münhasır kapalı bir anlayıştan” çıkıp bütün dünyayı kucaklayan ve içine alan yeni bir anlayışa ihtiyaç vardır. İnsanlığa hizmet edecek bu anlayışı tesis etmek ve yaygınlaştırmak vazifesi bu amaçlar doğrultusunda ortak hareket eden bilim adamlarına düşmektedir. “Hakikati aramak için hep beraber çalışan muhtelif milletlere mensup ilim adamları insanlığın müşterek malı olan manevî kıymetlerin müdafasında ve milletler arasında karşılıklı tesanüt, anlayış ve sevgi zaruretinin telkin eylemek hususunda” insanlığa rehber olmak durumundadırlar. Bilim böyle bir anlayışa hizmet ettiği oranda değerlidir. (Köprülü, 1954: 39-42)

III

Oryantalizm, şarkiyatçılık, müsteşrik kelimelerinin İslâm ansiklopedilerindeki durumuna baktığımızda ilginç bir sonuçla karşılaşırız. *İslam Ansiklopedisi*’nin gerek Leiden nüshası gerekse bu nüshadan hareketle hazırlanan Türkçe baskısında oryantalizm, şarkiyat, müsteşrik maddeleri yer almamaktadır. “Acaba bu kavramların İslam ülkelerinde genellikle olumsuz çağrışımlarla anılmasının bunda bir rolü var mıdır?” diye insan sormadan edemiyor. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan *İslam Ansiklopedisi*’nde ise “müsteşrik” maddesi ise aynı manaya gelmeyen “oryantalizm” maddesine gönderme yapmaktadır (*DİA*, 2006: 147). Oryantalizm maddesi de yakın zamanda çıkan 33. ciltte geniş bir şekilde yer almaktadır. (Bulut, 2007: 428-436) Maddeyi okuduğumuzda Batı’da ortaya çıkan ve daha sonra bizde tesis edilen bu bilgi alanına gösterilen geleneksel mesafeli tutumun devam ettiğini görüyoruz. Aynı şekilde oryantalizm kelimesinin olumsuz çağrışımlara sahip olması Batılı oryantalistleri de etkilemiş, oryantalizm adıyla anılan ve geleneksel hale gelen uluslararası kongrenin isminde değişikliğe gidilmiştir. İlki 1873 yılında düzenlenen kongrenin adı 100. yılında yani 1973’te Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS) olarak değiştirilmiştir (Bulut, 2006: 1). Bilindiği gibi bu kongrenin otuz sekizincisi 10-15 Eylül 2007 tarihlerinde Ankara’da gerçekleştirilmiştir.

IV

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Edward Said'in *Oryantalizm* adlı eseri hakkında Türkiye'de ilk önemli değerlendirmeyi yapan Cemil Meriç olmuştur. Cemil Meriç eserin Türkçe tercümesi yapılmadan bir yıl önce 1981 yılında Boğaziçi Üniversitesinde verdiği bir konferansta eserden ve Edward Said'ten kısaca bahsetmiş (Meriç, 1993: 345-348), aşağıda görüleceği üzere asıl değerlendirmelerini eser çıktıktan sonra yapmıştır.

Eser 1982 yılında aynı adla Nezih Uzel tarafından Fransızca baskısından Türkçeye çevrilip Pınar Yayınları arasında neşredilmiştir. Eser "Oryantalizm" başlığına ek olarak orijinalinde bulunmayan, ancak muhtevaya uygun bir alt başlıkla "Sömürgeciliğin Keşif Kolu" alt başlığıyla piyasaya çıkmıştır. Bu alt başlığın sahibi Cemil Meriç'tir. Eser hakkında *Türk Edebiyatı* dergisinin Aralık 1982 sayısında "Bir Çıkmazda Dolaşırken" başlığıyla bir tanıtım yazısı kaleme alan Cemil Meriç, Batı'da ortaya konmuş oryantalist çalışmaların bütünüyle reddedilemeyeceğini ve art niyetli görülemeyeceğini ifade etmekle beraber Edward Said'in oryantalizm hakkındaki düşüncelerini onaylar. Cemil Meriç'e göre Said bu eseriyle Batı'nın maddî ve manevî tahakkümü altında susan, susmaya mahkûm edilmiş Doğu'nun duygularına tercüman olmuştur:

"Said'in kitabı dokunulmaz birer hakikat diye yutturulan hain ve sinsi yalanları bir bir deviriyor. Düşünceye çağırın bir düşünce kitabı, aydınlık, öğretici... Uyuşuk zekâları tokatlayarak uyandırmaya çalışıyor. Susan milyonların müdafaaanesi... *Oryantalizm* bomba kitap, yıkıyor ve aydınlatıyor... Okuyacak ve çok defa kendi kendinize kızacaksınız. Düşman hepimizin ortak düşmanı: Yalancı Avrupa ve şuursuz Ortadoğu insanı. *Oryantalizm*, üzerinde çok konuşulan bir kitap, daha doğrusu, konuşulması lazım gelen. Filistinli bir Arap üçüncü dünya'nın ne korkunç bir gaflet içinde bocaladığını sergiliyor; ağlarını dünya üniversitelerine ve basınına geren bütün bir uzmanlar güruhunun karşısına "sizi yalancılar" diye çıkıyor."

Yazısının devamında sosyal bilimler alanında uluslararası arenada adımın bile geçmemesine üzülen ve *Oryantalizm* benzeri kitapların altında neden bir Türk'ün imzası yok diye soran Cemil Meriç 1960'larda böyle bir kitap yazmayı çok istediğini ifade eder. Ancak Said'in eserini gördükten sonra bu işin üstesinden gelemeyeceğini kabul eden Cemil Meriç, Türk aydınının bugün yayabileceği en önemli işin Said ve onun gibi yazarların eserlerini Türkçeye çevirip yorumlamak olduğunu söyler (Meriç, 1982: 37-40).

Ömrünü Doğu-Batı ilişkilerinin mahiyetini anlamaya ve sorgulamaya adanmış, bu ilişkiler ağı içinde Türk aydınının konumunu sorgulamakla geçirmiş ve sahasında otorite kabul edilmiş bir fikir adamının, Cemil Meriç'in yukarıda bir kısmını verdiğimiz değerlendirmelerinin Oryantalizmin Türkiye okumalarında belirleyici bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Özellikle *Oryantalizm* kitabıyla ilgili gazete ve dergilerde

çıkan popüler nitelikli yazılarda Cemil Meriç'in yukarıdaki bakış açısının ve üslubunun izlerini görmek mümkündür. Onun görüşlerinin bu manada bir örnek teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Türk kamuoyunda büyük ilgi gören *Oryantalizm*'in ikinci baskısı yine Pınar Yayınevi tarafından bu sefer Selahattin Ayaz çevirisiyle 1989 yılında okuyucuya sunulur. Bu arada Edward Said'in *Oryantalizm*'in tamamlayıcısı olan eserlerinin de Türkçe çevirileri yapılmaya başlanır. Bu çerçevede 1984 yılında Said'in *Covering Islam* adlı eseri *Haberlerin Ağında İslam* adıyla Alev Alatlî tarafından Türkçeye çevrilerek yine aynı yayınevi tarafından neşredilir. 1993 yılında ise *Kültür ve Emperyalizm* dilimize kazandırılır. 1995 yılında ise eserin Said tarafından gözden geçirilerek gerçekleştirilen ikinci baskısı aynı yıl Berna Ünler Türkçeye çevrilir ve Metis Yayınları arasında orijinaline uygun olarak *Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları* adıyla çıkar.

V

Oryantalizm'in 1982 yılında Türkçeye çevrilmesinden sonra Türkiye'de ilahiyattan sanat tarihine kadar oryantalizm başlığı altında yayın faaliyetinin arttığına şahit oluruz. Bu noktada fikir vermek amacıyla "oryantalizm", "oryantalist", "müsteşrik" ve "şarkiyatçılık" kelimeleri etrafında Millî Kütüphane ve İSAM kütüphanesi kataloglarında yaptığımız araştırmanın sonuçları Edward Said'in eserinin oryantalizm alanında yapılan Türkçe neşriyata etkilerini göstermesi bakımından önemlidir. 1982 yılından önce bu alanda ilahiyat içerikli Türkçe 3 adet kitap yayınlanmışken adı geçen tarihten bugüne kadar 45 adet kitabın neşredildiğini görüyoruz. Bu kitaplardan 22'si Türk yazarlar ve araştırmacılar tarafından yazılmış telif eserlerdir. Aşağıda görüleceği gibi bazılarında kısaca temas edeceğimiz bu eserlerden ayrı ayrı söz etmek kuşkusuz bu yazının sınırları içinde mümkün değildir. Ancak ortaya çıkan rakamlar konunun Türkiye'deki yankılarını göstermesi bakımından önemlidir. Yapılan neşriyatın 11 Eylül hadisesi sonrasında artması ise dikkat çekicidir. 2001 yılından bu yana yayınlanan tercüme ve telif eserlerin sayısı 24 yani toplamın yarısından fazladır. 11 Eylül hadisesiyle birlikte yeniden düşünölmeye başlanan Doğu-Batı ilişkileri oryantalizm bağlamında da ele alınmış ve bu alanda Türkçe neşriyat artmıştır. 1982 yılından bu yana gazete ve mecmualarda çıkan yazıların haliyle kitaplardan daha fazla bir sayıya ulaşacağı ise tabiidir. Neşriyat alanında özellikle Ankara'da çıkmakta olan *Doğu-Batı* dergisinin ve aynı adlı yayınevinin ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu vurgulamak gerekiyor.

VI

Türkiye'de 1990'lara kadar daha çok ilahiyat içeriğiyle sağ ve muhafazakâr çevrelerde çoğunlukla popüler bir zeminde gerçekleştirilen oryantalizm üzerinde düşünme faaliyeti 1990'lı yıllardan sonra sosyal

bilimlerin her alanına ve toplumun bütün kesimlerine yayılmış, ayrıca akademik sahaya da intikal etmiştir. Bunda Samuel Huntington'un, Doğu-Batı ilişkilerinin gelecekte din farklılığından kaynaklanan bir mücadele zemininde seyredeceği hakkındaki görüşlerini içeren ve 1993 yılında neşredilen "Medeniyetler Çatışması" adlı makalesinin ve 11 Eylül hadisesinin rolü büyüktür. Özellikle akademik sahada makale seviyesinde öne çıkan bu çalışmaları teorik ve uygulamalı olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirmek mümkündür. Teorik içerikli yazılarda eserin yapısı ve Said'in malzemeyi ele alış tarzı değerlendirilmiş, bu konuda lehte ve aleyhte görüşler ortaya konulmuştur. İkinci grup çalışmalarda ise Said'in görüşleri doğrultusunda Türk modernleşmesi ile siyaset ve fikir hayatımız değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yine Said'in düşünceleri etrafında Doğu-Batı ilişkilerini inceleyen Türk yazarların eserlerini de ikinci gruba dahil edebiliriz.

Meseleyi Edward Said'in düşünceleri çerçevesinde teorik olarak tartışan akademisyen ve araştırmacılar arasında Fuat Keyman, Mahmut Mutman, Aslı Çırakman, Necdet Subaşı, Nilgün Tural, Ali Kemal Yıldırım, Babür Turna akla gelen ilk isimlerdir.

Fikir hayatımızda oryantalizm tartışmaları çerçevesinde ele alınmaya başlanan konulardan birisi de oksidentalizmdir. Batı dışı toplumların oryantalizmin aksine kendi Batı'sını oluşturma ve modernliği Batı'nın tekelinden kurtarıp kendi modernliğini tesis etme gayreti olarak düşünülebilecek bu kavramın henüz bir netliğe ulaşmadığını, tartışma aşamasında olduğunu söylemek durumundayız. Bu alanda düşüncelerini ortaya koyan akademisyenler ve yazarlar arasında Alim Arlı, Meltem Ahıska ve Oğuz Adanır akla ilk gelen isimlerdir. Alim Arlı'nın *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin* (2004) adlı çalışması oryantalizm ile beraber oksidentalizmin kavramsal çerçevesinin oluşturulmaya çalışıldığı bir eser olarak göze çarpmaktadır.

Jale Parla'nın 1985 yılında neşredilen *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik* adlı eserinde edebî metinlerden hareketle Batı'da oluşmuş Doğu ve Doğulu imajı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu manada eser Said'in eserinin bir benzeridir. Meyda Yeğenoğlu ("Peçeli Fanteziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark", *Oryantalizm Hegemonya ve Kültürel Fark*, Keyman/Mutman/Yeğenoğlu, 1996) ise Doğulu kadın figürünün batı zihnindeki çağrışımları ve anlamları üzerinde durmuştur.

Oryantalizm hakkında yapılmış başarılı çalışmalardan birisi de Yücel Bulut'a aittir. Yücel Bulut'un kaleme aldığı *Oryantalizm'in Kısa Tarihi* (2006) adlı çalışma bu konuda tarihî malumat elde isteyenler için başvuru kaynağı durumundadır.

Oryantalizmin Doğu düşüncesinin en iyi anlaşılabilen örnekler, resim sanatında ortaya konulmuştur. Meselenin resim sanatı açısından değerlendirildiği bir çalışma Semra Germaner ve Zeynep İnankur tarafından

Oryantalistlerin İstanbul'u (2002) adıyla yayınlanmıştır. XIX. Yüzyılda Batılı oryantalist ressamlar tarafından Doğu'nun ve Doğu insanının nasıl resmedildiğini göstermesi açısından ilginç bir çalışma olarak göze çarpmaktadır.

Oryantalizm etrafında son yıllarda iki önemli toplantı düzenlenmiştir. S. Ü. ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ortaklaşa düzenlediği "Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslam Çalışmaları" başlıklı sempozyum 11-12 Mayıs 2002 tarihinde gerçekleştirilmiş, sempozyumda sunulan bildiriler Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2003 yılında kitaplaştırılmıştır. Aynı şekilde İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Müdürlüğü tarafından 9-10 Aralık 2006 tarihlerinde "Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu" düzenlenmiş, yerli- yabancı pek çok bilim adamının katıldığı sempozyumun bildirileri 2007 yılında aynı adla kitap haline getirilmiştir.

VII

Son yıllarda Said'in düşünceleri etrafında Türk fikir hayatını ve siyaset tarihini ele alan, hatta günümüz yazarlarını bu çerçevede değerlendiren çalışmalar ortaya konulduğunu görüyoruz. Bilindiği üzere Batı ile ilişkilerimiz Tanzimat'la beraber yeni bir döneme girmiştir. Tanzimat'la birlikte eskinin fetih düşüncesinin yerini artık Batı dünyasının bir parçası olma çabası almıştır. Batı karşısında Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi gibi savaş boyutunda mücadelelere girmiş, sonuncusunu kazanıp yeni bir devlet kurmuş Türkiye'nin bu çabaları istikamet değiştirmemiştir. Günümüz politikalarında da aynı durum söz konusudur. Başlangıçtan beri karşılıklı bakış farklılığından hareketle Batı dünyası ile ilişkilerinde sorunlar yaşamış olan Türkiye'nin Batılılaşma çabaları hâliyle kendine özgü tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Tartışmaların ağırlık kazandığı sahaların başında ise kültür gelmektedir. Türkiye'nin hangi kültür alanına dahil olduğu, hangisine dahil olması gerektiği, yeni bir kültür oluşturma gayretleri Batılılaşma maceramızın temel problemleri arasında olmuş, hâlâ da olmaya devam etmektedir. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında ve 1940'larda yürütülen kültür politikalarını oryantalizm problemi etrafında yeni bir bakış açısıyla değerlendiren çalışmalar ortaya konulmuştur. Hasan Bülent Kahraman ("İçselleştirilmiş, Açık ve Gizli Oryantalizm ve Kemalizm", Doğu Batı, nr. nr. 20, Ağustos-Ekim 2002, s. 153-178) bu konuda yazı yazan ve görüşlerini ortaya koyan akademisyenlerden birisidir.

Türkiye'de oryantalizm hakkında en fazla yazı yazanların başında Hilmi Yavuz gelmektedir. Bu konuyla ilgili fikirlerini çoğunlukla gazete sütunlarında dile getiren Hilmi Yavuz, iki yüz yıllık Batılılaşma maceramız içinde aydınlarımızın kendi kültürlerine yabancı bir gözle baktıklarını, dolayısıyla oryantalist düşüncenin aydınlarımız tarafından kabul edildiğini düşünür. Yavuz'a göre "Batılılaşma, bir medeniyet projesi olarak Avrupalı olmayı değil, Avrupalı gibi olmayı dayatan bir proje(dir)". Oryantalizmi

aydınların zihnini kuşatan “vahim bir ideoloji” olarak değerlendiren Yavuz, modernleşmeyle beraber Türkiye’nin Batılılaşmadığını, aksine oryantalistleştğini savunur. Kendi kültürüne ve insanına yabancı gözle bakma noktasında eleştirilerini yönelttiği kişilerin başında ise romancı Orhan Pamuk gelmektedir (Yavuz, 2002: 54). Hilmi Yavuz’un oryantallizm üzerinde yazdığı yazılar meselenin gündemde kalmasına hizmet etmekle beraber, bu yazılarda yazarın konuyu yüzeysel planda ele aldığını, kolay genellemelere gittiğini görüyoruz. Bu ise böylesine çetrefil bir meselenin anlaşılmasında okuyucuyu kolaycılık hissine sevk etme ihtimalini arttırmaktadır. Özellikle kültürel açıdan Batı’yla ilgilenen son dönem aydınlarımızın büyük bölümü hakkında yaptığı genellemeler zaman zaman eleştiriye uğramıştır (Akay, 1996: 15)

Kendi kültürünü ve insanını aşağılayan, hor gören oryantallist yerli aydın örneği olarak sunulan yazarlardan birisi de Radikal gazetesi köşe yazarı Mine G. Kırıkkanat’tır. Asena Günal, Kırıkkanat’ın yazılarından hareketle ortaya koyduğu çalışmasında, Fransız kültürüne sahip olmakla övünen ve “Doğu’ya dair ne varsa nefret eden” yazarın bu tavrıyla Avrupamerkezci oryantallist söylemin taşıyıcılığını üstlendiğini düşünür (Güenal, 2001: 67).

VIII

Edward Said’in fikir hayatımızda büyük oranda kabul gören oryantallizm düşüncesi yer yer eleştirilere de konu olmaktadır. Bu konuda Türkiye’de Edward Said’i eleştirenlerin başında Şerif Mardin gelmektedir. Şerif Mardin Batı’nın Doğu hakkındaki düşünce ve telakkilerinin konjonktürel olduğunu, tarihin bütün dönemleri kapsamadığını belirterek bu konuda Said’in “cimbızla seçtiği eserler” doğrultusunda genellemelere gittiğini öne sürer ve bu tavrından dolayı Edward Said’i eleştirir (Mardin, 2002: 115). Batı’daki Doğu düşüncesinin gelişimini ve değişimini Osmanlı örneğinden hareketle ele alan Aslı Çırakman ise özellikle 16 ve 17. yüzyıllarda bazı Batılı seyyahların Osmanlı hakkında olumlu düşünceler beslediğini, 18. yüzyıldan sonra ise olumsuz düşüncelerin arttığını öne sürer. Said’i bu noktada genelleme yapmakla ve bütünü görmemekle eleştiren Çırakman’a göre sırf bu nedenle “Oryantalizm’i tarih aşırı, sürekli ve tutarlı bir söylem olarak kavramsallaştırmak’ mümkün değildir (Çırakman, 2002: 190).

IX

Yahya Kemal’in hayatında onun şahsiyetinin şekillenmesinde büyük rolü olduğunu düşündüğümüz bir anekdot vardır: 1903 yılında devrin gençleri arasında yaygın olan bir temayülün neticesinde Paris’e kaçan Yahya Kemal başlangıçta her bakımdan bir arayış içindedir. Paris’te bulunduğu müddet zarfında siyasetten çok şiir ve edebiyatla ilgilenen şair, Fransız şairi Mallarme’nin bir tavsiyesi ışığında kendi kültürünü ve şiirini tanıma fırsatı bulur. Mallarme şiire yeni başlayacak Fransız gençlerine Verlaine’nin

XVIII. Asır Fransız Saray hayatını anlattığı şiir kitabı olan *Fetes Galantes*'i okumalarını tavsiye etmiştir. Bu tavsiyeyi duyan Yahya Kemal, Verlaine'nin eseri yerine bizim hayatımızı anlatmış olan *Divan* şiirine yönelir. Ancak bu konuda bilgisi azdır. Çünkü ülkesinde Tanzimat'tan sonra divan şiiri gündemden düşmüş, edebiyatta Batı tarzında yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Batı etkisindeki eğilimlerin aşırı boyutlara vardığı *Servet-i Fünun* döneminde Avrupa'ya kaçan Yahya Kemal'in şiir heveslisi bir genç olarak ülkesinde *Divan* edebiyatını öğrenme imkânı yoktur. Mallarme'nin tavsiyesinden hareketle *Divan* şiirini öğrenmeye koyulan Yahya Kemal Arapça ve Farsçasını ilerletmek için Paris'teki oryantalist çalışmaların merkezi durumunda olan ve Langles tarafından kurulmakla beraber en parlak dönemini Sacy zamanında yaşayan Şark Dilleri Mektebine (Bulut, 2006: 103) devam eder. *Divan* şiirini okuyup anlamaya çalışır. Zira oryantalist çalışmalarda kullanılmak üzere Doğu'ya ait pek çok eser -bunlar arasında Türkçe divanlar da vardır- Paris'te toplanmıştır. "Kader bana Türk şiirini ve onun klasiklerini öğrenme fırsatını Fransa'da vermişti" (Banarlı, 1960: 99) diyen Yahya Kemal, Paris'te edindiği bilgi ve tecrübe ışığında bugün bile sağlamlığından hiçbir şey kaybetmeyen, hepsinden önemlisi bizi ifade eden şiirler yazmıştır. İhtimallerden hareket edecek olursak Paris'teki Şark Dilleri Mektebi olmasaydı belki de Yahya Kemal gibi bir şairimiz olmayacaktı yahut şairimiz şiirini farklı bir zeminde oluşturacaktı. Ancak devrinde pek çok yazar ve şairde gördüğümüz gibi kendi değerlerimizden uzak, Batı taklidi eserler ortaya koymayan, Batı'da öğrendiklerinin ışığında kendi şiirini oluşturan o bile günümüzde oryantalistlik suçlamasından kurtulamamış, kendi kültürüne ve insanına uzaktan baktığı, oryantalist gibi davrandığı öne sürülmüştür (Ayvazoğlu, 1999: 41; Mignon, 2004: 289).

Yahya Kemal örneğinden hareketle Türkiye'de oryantalizm tartışmalarının çoğu zaman sağlam bir zeminde gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Oryantalizm tartışmalarında resmin bütününe görmeden zayıf veriler çerçevesinde kolayca bir "öteki" yaratma çabası söz konusudur. Bir defa tartışmadan önce ölçülerin ortaya konması lâzımdır. Oryantalistliğin yahut bunun karşısında yer alan yerliliğin ölçüsü nedir? Bu ölçüyü kim koyacaktır? Kendi hayatımızla ilgili bütün eleştiriler oryantalizm kaynaklı mıdır? Oryantalist eleştiri bütünüyle göz ardı edilebilir mi? Batı'nın iyilik ve kötülük ölçüsü nedir? Tarih boyunca Batı'nın bize bakışı ile bizim Batı'ya bakışımız arasındaki ortak noktalar ve farklar nelerdir? Said'in görüşleri konuyu aydınlatmada ve tavır belirlemede ne derecede önemlidir? vb. soruların cevaplarını bulmadan, her şeyden önemlisi soruları ortaya koymadan çözüme ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Oryantalizm haklı olarak daha uzun bir süre fikir dünyamızı meşgul edecek bir problem olarak önümüzde durmaktadır. Ancak oryantalizm etrafında yapılacak olan bu tartışmaların popülaritenin çekiciliğine kapılmadan "sağduyu" çerçevesinde gerçekleştirilmesi zorunluluğu da aynı derecede önemlidir.

KAYNAKLAR

- ADIVAR, Adnan. (1940), Mukaddime, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, c. I, 1940, ss. I-XXI.
- AKAY, Hasan. (1996), “Oryentalist Bakış Açısı, Postmodernizm ve Türk Aydınları”, *Bir*, nr. 5, ss. 7-25.
- AYVAZOĞLU, Beşir. (1999), *Yahya Kemal-Eve Dönen Adam*, III. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- BANARLI, Nihad Sami. (1960), *Yahya Kemal'in Hatıraları*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul
- BULUT, Yücel. (2006), *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, II. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.
- Oryantalizm. (2007), *DİA*, c. XXXIII, 2007, ss. 428-436.
- ÇIRAKMAN, Ashı. (2002), “Oryantalizmin Varsayımsa Temelleri: Fikri Sabit İmgelem ve Düşünce Tarihi”, *Doğu-Batı*, nr. 20, Ağustos-Ekim 2002, ss. 181-197.
- GÜNAL, Asena. (2001), “Mine G. Kırıkkanat ve Beyaz Türk Oryantalizmi”, *Birikim*, nr. 144, ss. 67-73.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat. (1954), XXII. Müsteşrikler Kongresinin Açış Nutku, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. I, Cüz 1-4, 1954, ss. 39-42.
- MARDİN, Şerif. (2002), “Oryantalizmin Hasıraltı Ettiği”, *Doğu-Batı*, nr. 20, Ağustos-Ekim 2002, ss. 111-115.
- MERİÇ, Cemil. (1993), *Oryantalizm, Sosyoloji Notları*, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 345-349.
- MERİÇ, Cemil. (1982), “Bir Çıkmazda Dolaşırken”, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1982, ss. 37-40.
- MİGNON, Laurent. (2004), *Kimin Gökkubesi, Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri* (Ed. Köksal Alver), Hece Yayınları, Ankara.
- SAİD, Edward. (2004), *Oryantalizm, Batı'nın Şark Anlayışları*, IV. Baskı, (Çev. Berna Ünler), Metis Yayınları, İstanbul.
- YAVUZ, Hilmi. (2002), “Oryantalizm Üzerine Bir Giriş Denemesi”, *Marife*, yıl 2, sayı 3, kış 2002, ss. 53-63.
- www.isam.org.tr/kütüphane
www.mkutup.gov.tr/katalog

